Catherine Nixey

PIMEDUSE AJA ALGUS

KUIDAS KRISTLASED HÄVITASID KLASSIKALISE MAAILMA

Tõlkinud Ivika Arumäe

ARGO

Originaali tiitel:
Catherine Nixey. The Darkening Age. The Christian Destruction of the Classical World
Macmillan

Toimetanud Leino Pahtma
Keeletoimetanud Piret Pihlak
Küljendanud Erje Hakman

© Catherine Nixey 2017
Originally published by Macmillan
© Tõlge eesti keelde Ivika Arumäe ja kirjastus Argo, 2020
www.argokirjastus.ee
ISBN 978-9949-688-16-6
Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

T-le mu käekirja dešifreerimise eest

SISUKORD

ALGUS
Proloog. Palmyra, umbes aastal 385 pKr 11

LÕPP
sissejuhatus. Ateena, 532 pKr 17
Esimene peatükk. Nähtamatu armee 31
Teine peatükk. Deemonite lahinguväli 39
Kolmas peatükk. Tarkus on rumalus 53
Neljas peatükk. „Märtrite napist arvust“ 75
Viies peatükk. Need hullunud mehed 89
Kuues peatükk. Maailma imepäraseim hoone 105
Seitsmes peatükk. Templeid põlates 113
Kaheksas peatükk. Kuidas hävitada deemonit? 125
Üheksas peatükk. Hulljulged 145
Kümnes peatükk. Kuradi karikast juues 159
Üheteistkümnes peatükk. Deemonite vigadest puhtaks 177
Kaheteistkümnes peatükk. *Carpe diem* 189
Kolmeteistkümnes peatükk. Need, kes hülgavad Jumala kombed 207
Neljateistkümnes peatükk. Rõõmu türannia hävitamine 217
Viieteistkümnes peatükk. Halastusrikas metsikus 229
Kuueteistkümnes peatükk. Türannia ja kriisi aeg 245

TÄNUSÕNAD 262

ILLUSTRATSIOONIDE ALLIKAD 264

BIBLIOGRAAFIA 267

MÄRKUSED 290

KAART 314

ISIKUNIMEDE REGISTER 316

Esimene peatükk

NÄHTAMATU ARMEE

„Vaata, ma olen andnud teile meelevalla kõndida madude
ja skorpionide peal ja vaenlase kogu väe peal
ja miski ei tee teile iial kahju.“

– Lk 10:19

Saatan teadis, kuidas püha Antoniust kiusata. Ühel päeval pälvis see jõukas noor mees Rooma riigi kauges nurgas Egiptuses vanakurja enda tähelepanu, tehes midagi, mis oli toona väga ebaharilik. Umbes kahekümneaastasena lahkus Antonius kodust, müüs maha oma vara, andis ära kogu maa ja asus elama sealauta.[1]

Aastal 270 ei olnud Rooma riik just paik, kus oleks lihtsat elu au sees peetud. Kui saatan oleks tol ajal oma valdustele pilgu heitnud, võinuks ta hästi tehtud tööd nähes rahulolust särada. Kogu maal oli varitsemas lihahimu, apluse ja ahnuse patt. Kui varem olid Rooma aristokraadid tundnud uhkust, et kannavad lihtsaid, kodus kootud tuunikaid, siis nüüd kõndisid rikkad ringi, higistades sarlakpunastes, säravate kuldsete tikanditega kaunistatud rõivastes. Naised olid hullemadki, kandes kalliskividega kaunistatud sandaale ja hinnalisi siidrüüsid, mis olid nii õhulised ja läbipaistvad, et iga nende kehakurv oli näha ka siis, kui nad olid üleni riietatud. Seal, kus Rooma ülikud varem uhkustasid sellega, et naudivad keeriselises Tiberi jões jõudu andvaid külmi kümblusi, eelistas uus sugupõlv käia barokselt kaunistatud saunades, kaasas lugematu hulk kõlisevaid hõbedast pudelikesi salvide ja võietega.

Neis aurustes ruumides valitses väidetavasti liiderlikkus. Naised koorisid end paljaks ja lubasid õlist läikivate sõrmedega orjadel oma keha viimse kui sopini üle hõõruda. Mehed ja naised kümblesid koos, kõik nad „heitsid lahti riietudes ühes tuunikaga ült ka tagasihoidlikkuse“, nagu üks kaasaegne seda kirjeldas.[2] See autor suutis oma kimbatuses neis niisketes ruumides tekkida võinud „lihahimust“ ja „ohjeldamatust enesehellitusest“ üksnes õige abstraktsete väljenditega kirjutada. Pompei saunade freskod olid tunduvalt üksikasjalikumad. Ühes riietusruumis oli kümblejate rõivastele mõeldud riiuli kohal väike maal mehest, kes naisele suuseksi tegi. Tegelikult oli selles ruumis iga riiuli kohal erinev kujutis: ühel olid kolm inimest üksteisele heameelt valmistamas, teisel lesbiline seksistseen, ja nii edasi. Arvata on, et

selline meetod aitas kapinumbrist tunduvalt tõhusamalt meeles pidada, kuhu riided said pandud.

Kui saatan oleks pilgu heitnud impeeriumi söögilaudadele, oleks ta rahul olles järeldanud, et siin polnud käitumine palju parem. Sajandite eest oli keiser Augustus (mõnevõrra suurustades) nautinud lihtsat toitu, mis koosnes koredast leivast ja käsitsi valmistatud juustust. Niisugune kokkuhoid kaua ei kestnud: peagi rüüpasid gurmaanid kalliskividega kaetud peekritest saja aasta vanust lumega jahutatud veini ja hankisid Abydosest austreid – kõike seda ajal, mil paljud olid näljas. Kuigi ka need, kes istusid kõige rikkalikumalt kaetud laudade ääres, ei saanud kindlad olla, et neile pakutakse parimat toitu ja jooki. Ses toretsevas ja hierarhilises maailmas tegid võõrustajad külalistele ette kantud veinidel vahet: kõige kehvemat veini anti kõige tähtsusetumatele külalistele, keskpärast veini keskpärastele meestele ja parimat veini üksnes parimatele.

Enne kui noor Antonius end sealaudas sisse seadis, oli ta kuulunud nende kilda, kes võinuks ajapikku jõuda parimaid veine pälvinute hulka. Ta pärines küll provintsist, kuid oli noor ja nägus, heas vormis ja tubli tervise juures; talle oli antud mõistlik haridus (mida ta oli siiski viisil, mis privilegeeritud noortele meestele läbi aegade omane, loobunud kõige paremini ära kasutamast), ning ta oli rikas: hiljaaegu oli ta pärandusekс saanud sadu hektareid kadestamisväärselt head põllumaad. Ta oli just selles eas, kui mees peaks hakkama maailmas silma paistma.

Antonius hülgas selle kõik. Veidi aega pärast vanemate surma oli ta kirikus ja kuulis, kuidas loeti ette üht Matteuse evangeeliumi peatükki. „Kui sa tahad olla täiuslik," öeldi selles, „siis mine müü oma varandus ja anna vaestele, ja siis on sul aare taevas, ning tule, järgne mulle!"[3] Nii ta otsekohe tegigi. Viisteist aastat hiljem otsustas Antonius – ta oli peagi saanud nii kuulsaks, et teda teati üksnes eesnime järgi – edasi liikuda. Ta asus elama roomlaste mahajäetud kindlusse Egiptuse kõrbe äärealadel ja jäi sinna rohkem kui kahekümneks aastaks. Hiljem läks ta ikka edasi, tehes endale kodu Punase mere äärde mäkke. Sinna jäi ta nii kauaks, kui 356. aastal suri.

Antonius ei kuulunud impeeriumi gurmaanide hulka. Tema Sitsiilia silmusid ei mekkinud, seeasemel pruukis ta ainult leiba, soola ja vett,

ning neidki õige vähe, einestades ühe korra päevas, pärast päikeseloojangut. Kindlasti ei olnud see eine, mida igatsusega oodata: sel ajal, kui ta kindluses elas, toodi talle leiba kõigest kaks korda aastas. Tema elus oli vähe seda, mis esteedis isu oleks äratanud. Antonius magas lihtsal kõrkjatest matil, katteks kitsekarvadest tekk. Sageli ta ei maganudki, vaid eelistas olla kogu öö ärkvel ja palvetada. Kui teised noored mehed lõhnastasid end kallite parfüümidega ja võidsid salvidega ning olid nii hoolsad oma ihukarvu eemaldama, et (nagu moraalijüngrid torisesid) võimatu oli vahet teha noorte meeste ja naiste näolappidel, siis Antonius põlgas oma keha. Ta ründas seda iga päev, keeldus kasutamast õlisid selle võidmiseks ja puhastamiseks, kandis jõhvsärki ega pesnud end kunagi. Kui ta juhtus oja ületama, puhastas ta siiski jalad mudast. Räägiti, et enne, kui ta suri, polnud keegi tema keha paljana näinud.

Oma elu pühendas ta üksiolemisele, alandlikkusele (või alandusele, kui seda vähem kristlikus võtmes vaadata) ja enesesalgamisele. Paarkümmend aastat pärast surma sai Antonius aga kuulsaks. Tema eluloost, mille pani kirja piiskop Athanasios, kujunes kirjanduslik sensatsioon, mida neelasid aplalt lugejad Egiptusest Itaaliani ja mis jäi menukiks terveteks sajanditeks. Noored mehed lugesid tema jutustust karmist enesesalgamisest, said sellest innustust ning suundusid ka ise kõrbesse, et seda järele teha. Sinna läks nii palju mehi, et räägiti, nagu oleksid mungad kõrbest linna teinud. Mitu sajandit hiljem hakati Antoniust austama kui munklusele alusepanijat ja temast sai kristluse ajaloo üks mõjukaimaid isikuid. Juba mõni aasta pärast tema surma hakati ta tähtsust mõistma. Kui Augustinus kuulis lugu Antoniuse kasinast elust, oli ta sellest ilmselgelt nii liigutatud, et tormas majast aeda, kiskus end juustest ja peksis kätega vastu pead. Ta ütles, et niisugused lihtsad mehed tõusid üles ja „vallutasid taeva jõuga“.[4]

*

Kõigil aga nii hea meel ei olnud. Antoniuse biograafi Athanasiose sõnul nägi saatan jõhvsärki kandvat unetut pühakut ja ta hing hakkas mässama. Nii noore mehe puhul oli säärane vooruslikkus

väljakannatamatu ja seega pidi pimeduse prints tegudele asuma. Ta ei kahelnud hetkekski selles, millise vormi ta rünnak peab võtma: Antonius oli mees, kes põlgas lihalikke naudinguid, ja nii pidi just lihalik nauding olema see, mis teda kiusatusse viib. Athanasios selgitab, et ebapuhtad mõtted olid saatana tavapärane relv noorte meeste kiusatusse saatmiseks. Ta hakkas noore süütu häirimiseks saatma talle öösiti võrgutavaid unenägusid. Paraku osutus püha Antonius saatanale vääriliseks vastaseks: ta lükkas need pideva palve jõul eemale.

Kurat pidi edasi liikuma teise astme kiusatuste juurde. Ühel ööl muutis saatan, kelle varasemad plaanid olid nurja aetud, end kauniks nooreks naiseks, jätmata kõrvale (nagu Athanasios intrigeerivate kõrvalmärkuste meistrina lisab) „ainsatki üksikasja, mis võiks esile kutsuda himuraid mõtteid". Antonius võitles endaga, ent jäi kindlaks, tuletades meelde „põrgu lõõmavat karistust ja usside tekitatud piinu".[5] Saatan kiristas raevus hambaid, ent ei andnud alla. Ta otsustas käiku lasta trumpkaardi: ilmutuse, milles noor must poiss heitis end Antoniuse jalge ette. Kui ta seal lebas, teatas deemon, et on „hooraelu sõber", ja hooples sellega, kui palju karskeid hingi ta on eksiteele viinud. Vastuseks laulis Antonius psalmi ja selline tegu mõjus toonagi armuihale nii hävitavalt, et poiss kadus ainsa hetkega.[6]

Kuigi Antonius need esimesed lahingud võitis, ei olnud tema sõda kurjaga veel kaugeltki läbi. Järgmiste aastakümnete vältel, kui ta liikus läbi inimtühja kõrbe, tuli tal korduvalt deemonite kallaletungidega silmitsi seista. Deemonid kohtlesid teda nii karmilt, et ta ei suutnud sõnagi rääkida. Ta nägi, kuidas looduse seadusi eirati: selge õhk muutus hõbedaks, mis seejärel kadus kui suits; müürid said õhuks ja skorpionideks; lõvid ja mürkmaod voogasid sellest läbi ning tümitasid teda kõigest väest. Ta nägi isegi saatanat ennast, kes ilmus Antoniuse ette nii, nagu ta oli ilmunud Iiobi ette. Tema silmad olid kui koidutähed, tema suust hoovas puhast viirukit, tema juuksed olid üle puistatud tuleleekidega, tema sõõrmeist paiskus suitsu ja tema hingeõhk oli kui hõõguv süsi. Antonius olevat (tema biograafi teatel) pidanud seda „hirmutavaks".[7]

*

Tänapäeval räägitakse sellest, kuidas läks nii, et kristlus Rooma vallutas, veenvalt ilmalikust vaatekohast lähtudes. See lugu jutustab üha nõrgematest keisritest ja sissetungivatest barbarite armeedest, ränkadest maksudest, kohutavatest katkudest ning väsinud ja kurnatud lihtrahvast. Kui nendes lugudes tuleb kõne alla religioon, siis mängib see sageli psühholoogilist rolli. Väidetakse, et see oli ärev aeg. Riigis varitsesid haigused, sõda, näljahädad ja surm, peale selle veel hirm samavõrd vältimatu maksukoguja ees. 3. sajandil pretendeerisid viiekümne aasta vältel võimule koguni kakskümmend kuus keisrit ja arvatavasti teist sama palju – kui mitte rohkem – usurpaatorit. Kuigi barbarid ei olnud veel päris riigipiiri taga, kogunesid nad sealsamas läheduses, korraldades ründeretki Britanniasse, Galliasse, Hispaaniasse, tänapäeva Marokosse ja isegi Itaaliasse endasse. Just siis, kui paistis, et asjad enam hullemaks minna ei saa, saabus kohutav katk, mille ohvrite sisikond „värises pideva oksendamise käes", nende silmad „põlesid neisse tulvanud verest" ja nende jäsemeid „tabas nakkuslik mädanemine", rääkimata muudest, veelgi rängematest kannatustest.[8]

Kristluse traditsioonilistes narratiivides küsitakse: kes ei otsiks niisugusel ajal julgustust? Keda ei tõmbaks ligi usund, mis kinnitab oma järgijatele, et kui mitte selles elus, siis võib-olla järgmises saavad asjad olema veidi paremad? Kes ei igatseks, et talle öeldaks, et kusagil on keegi, kellel on plaan, ja see kõik on osa sellest plaanist? Üks 20. sajandi ajaloolane on tõdenud: „Ärevatel aegadel muutub väga paeluvaks mistahes totalitaarne kreedo: mõelgem vaid, millist mõju avaldab meie päevil paljudele segaduses hingedele kommunism."[9]

Selle põhjenduse järgi Rooma vanad usundid niisugust lohutust ei pakkunud. Kaugel sellest. Kreeka ja Rooma allmaailm oli koht, kus Tantalost piinas janu ja Sisyphos veeretas päevast päeva mäkke kivi, mis ikka ja jälle tagasi veeres. Vaevalt oli see paik, kuhu keegi soovinuks elu lõppedes minna. Kreeka ja Rooma usund ei pakkunud ka eriti palju juhiseid elamiseks. Need uskumused ei pakkunud igapäevaelus moraalset tuge. Need ei jaganud käske ega katekismusi ega kreedosid, mis oleksid teadmatuses hingedele sünni ja surma vahel juhatust andnud. Olemas olid üldised reeglid ja nõuded ohverdamiseks. Väidetavasti võib seal, kus usu piirid hajuvad, asemele asuda filosoofia, et

veidigi tröösti pakkuda, ent kuivõrd tol ajal oli üks populaarsemaid koolkondi vapralt raskusi taluma õhutanud stoitsism, tõi seegi õige vähe lohutust. „On lava vaid elu kõik ning mängude kann," kirjutas üks Kreeka poeet hiljem rõõmutult.

> „Õpi, mängi,
> töö jäta kõrvale või kannata vaevade käes."[10]

Siis tungis sellesse kõledasse ja nihilistlikku maailma kristlus. Uus usk ei pakkunud üksnes lohtu, seltsi ja sihti selles elus, vaid lubas ka igavest õndsust järgmises. Ja kui see polnud veel piisavalt ahvatlev, siis varsti oli kristlusel oma pöördunutele enamatki pakkuda. Aastal 312 kuulutas keiser Constantinus I end Kristuse järgijaks. Tema soosingu ja kaitse all vabastati kristlik kirik peagi maksudest ning selle preesterkond hakkas saama heldet tasu. Piiskoppidele maksti viis korda rohkem kui õpetlastele, kuus korda rohkem kui arstidele – lausa sama palju kui kohalikele valitsejatele. Igavene õndsus järgmises elus, ülendamine selles elus. Mida veel oleks osanud tahta?

Nii seda tavaliselt põhjendatakse. Mõistagi on selles tubli annus tõtt. Pole põhjust kahelda, et ahvatlused, mida endast kujutasid raha, jõukus ja staatus ning samuti mõte igavesest elust (lisaks veel paljude Jeesuse õpetuste puhas praktiline meel ja headus) mõjutasid selle suhteliselt noore usundiga ühineda soovijate hulka.

Mitte aga nii ei hangitud 4. sajandil kristlusele poolehoidjaid. Kristlikku kirikut ei turundatud kui maksude optimeerimise moodust või palsamit ärevuse vastu. Kristlust ei pakutud Rooma riigile mitte vaimuliku lohutusena, mis pidanuks kaitsma maailma hädade eest. Asi ei olnud elustiili valikus. Asi ei olnud isegi elus ja surmas. Asi oli palju tähtsam.

Tegemist oli sõjaga. Võitlus impeeriumi pööramise pärast ei olnud midagi muud kui võitlus hea ja kurja vahel, pimeduse ja valguse jõudude vahel. See oli Jumala ja saatana võitlus.